



کتابشناخت اخلاق اسلامی

گزارش تحلیلی میراث مکاتب اخلاق اسلامی

مهدی احمدپور، محمدتقی اسلامی

محمدعالم زاده نوری، مهدی علیزاده



کتابشناخت اخلاق اسلامی

مهدی احمدپور، محمد تقی اسلامی
محمد عالم زاده نوری، مهدی علینزاده

- ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- تهیه: گروه اخلاق و تربیت
- طرح جلد: باسما الرسام
- ویراستار: ابو الفضل طریقه دار
- لیتوگرافی و چاپ: الهادی
- چاپ اول: بهار ۱۳۸۵
- شمارگان: ۱۴۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۵۰۰ تومان

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم، میدان شهداء، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن: ۷۸۳۲۸۳۳، دورنگار: ۷۸۳۲۸۳۴

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۸۵۸

وب سایت: www.isca.ac.ir

پست الکترونیک: nashr@isca.ac.ir

احمدپور مهدی، ۱۳۴۵.

کتابشناخت اخلاق اسلامی؛ گزارش تحلیلی میراث مکاتب اخلاق اسلامی /
پدیدآورندگان مهدی احمدپور- [و دیگران] تهیه: گروه اخلاق و تربیت، قم: پژوهشگاه
علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵.

۲۷۲ ص.

ISBN:964-96647-5-0

۲۵۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص [۴۱۹] - ۴۴۰، همچنین بصورت زیر نویس.

نمایه.

۱. اخلاق اسلامی - کتابشناسی. ۲. عرفان - کتابشناسی. ۳. تصوف - کتابشناسی.

۴. اخلاق اسلامی - نقد و تفسیر. الف. احمدپور و... ب. عنوان. ج. عنوان، گزارش

تحلیلی میراث مکاتب اخلاق اسلامی.

۱۶/۲۹۷۶

ک ۵۸ الف ۷۸۳۵/ Z

۱۳۸۵

فهرست

۱۵	سخنی با خواننده.....
۱۷	دیبچه.....
۱۷	ضرورت اهتمام به اندیشه اخلاقی اسلام.....
۱۹	ده نکته مهم برای استفاده بهینه از کتاب.....
۲۷	فصل اول: معرفی و مقایسهٔ مکتب‌های اخلاقی.....
۲۹	الف) اخلاق فلسفی.....
۳۰	مبانی انسان‌شناسی اخلاق فلسفی.....
۳۲	رویکردهای اخلاق فلسفی.....
۳۶	ب) اخلاق عرفانی.....
۳۷	طبقات عرفا و ادوار تصوف.....
۴۰	مراحل و ادوار رشد عرفان عملی.....
۴۲	هدف مکتب اخلاق عرفانی و مبانی آن.....
۴۴	حرکت و پویایی در اخلاق عرفانی.....
۴۵	مراتب ده گانه نفس و مقامات آنها.....
۴۸	ج) مقایسهٔ مکتب‌های فلسفی و عرفانی.....
۵۴	د) اخلاق نقلی (مأثور).....
۵۷	ویژگی‌های عمومی آثار اخلاق نقلی.....
۵۸	ه) اخلاق تلفیقی.....
۶۰	و) کاستی‌های عمومی آثار مکاتب چهارگانه.....
۶۱	فصل دوم: مکتب اخلاق فلسفی.....
۶۳	۱. الطبّ الروحانی.....
۶۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف.....
۶۴	گرایش اعتقادی مؤلف.....
۶۷	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها.....
۶۸	۳. آثار وابسته.....
۷۰	۴. گسترهٔ موضوعات.....

۷۰	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۷۵	۶. روش کتاب
۷۵	۷. ادبیات کتاب
۷۶	۸. ارزیابی نهایی
۷۷	۲. فصول منتزعه
۷۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۷۸	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۷۹	۳. آثار وابسته
۷۹	۴. گستره موضوعات
۸۰	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۸۹	۶. روش کتاب
۹۰	۷. ادبیات کتاب
۹۰	۸. ارزیابی نهایی
۹۳	۳. السعادة والاسعاد فی السيرة الانسانية
۹۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۹۴	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۹۴	۳. آثار وابسته
۹۵	۴. گستره موضوعات
۹۵	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۹۷	۶. روش کتاب
۹۸	۷. ادبیات کتاب
۹۸	۸. ارزیابی نهایی
۹۹	۴. رسائل اخوان الصفاء (رسالة نهم)
۹۹	۱. شرح حال و آثار مؤلفان
۱۰۲	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۱۰۲	۳. آثار وابسته
۱۰۳	۴. گستره موضوعات
۱۰۳	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۰۸	۶. روش کتاب
۱۰۸	۷. ادبیات کتاب
۱۰۸	۸. ارزیابی نهایی
۱۰۹	۵. تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق
۱۰۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۱۰	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۱۱۱	۳. آثار وابسته

۱۱۳	۴. گستره موضوعات
۱۱۳	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۲۰	۶. روش کتاب
۱۲۰	۷. ادبیات کتاب
۱۲۱	۸. ارزیابی نهایی
۱۲۳	۶. تهذیب الاخلاق
۱۲۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۲۴	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۱۲۶	۳. آثار وابسته
۱۲۷	۴. گستره موضوعات
۱۲۷	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۳۲	۶. روش کتاب
۱۳۳	۷. ادبیات کتاب
۱۳۳	۸. ارزیابی نهایی
۱۳۵	۷. مدارج الکمال
۱۳۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۳۶	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۱۳۷	۳. آثار وابسته
۱۳۷	۴. گستره موضوعات
۱۳۷	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۴۱	۶. روش کتاب
۱۴۱	۷. ادبیات کتاب
۱۴۲	۸. ارزیابی نهایی
۱۴۳	۸. اخلاق ناصری
۱۴۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۴۴	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۱۴۵	۳. آثار وابسته
۱۴۶	۴. گستره موضوعات
۱۴۷	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۴۸	۶. روش کتاب
۱۴۸	۷. ادبیات کتاب
۱۴۹	۸. ارزیابی نهایی
۱۵۱	۹. لواعع الإشراف فی مکارم الأخلاق (اخلاق جلالی)
۱۵۱	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۵۱	۲ و ۳. نسخه‌ها، چاپ‌ها و آثار وابسته

۱۵۲	۴. گستره موضوعات
۱۵۲	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۵۴	۶. روش کتاب
۱۵۴	۷. ادبیات کتاب
۱۵۴	۸. ارزیابی نهایی
۱۵۵	فهرست شماری از منابع اخلاق فلسفی
۱۵۷	فصل سوم: مکتب اخلاق عرفانی
۱۵۹	۱. اللمع فی التصوف
۱۵۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۵۹	۲. نسخه ها و چاپ ها
۱۶۰	۳. آثار وابسته
۱۶۱	۴. گستره موضوعات
۱۶۲	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۶۴	۶. روش کتاب
۱۶۵	۷. ادبیات کتاب
۱۶۶	۸. ارزیابی نهایی
۱۶۷	۲. قوت القلوب فی معامله المحبوب
۱۶۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۶۸	۲. نسخه ها و چاپ ها
۱۶۸	۳. آثار وابسته
۱۶۹	۴. گستره موضوعات
۱۷۰	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۷۳	۶. روش کتاب
۱۷۴	۷. ادبیات کتاب
۱۷۴	۸. ارزیابی نهایی
۱۷۷	۳. سه رساله از ابو عبد الرحمن سلّی
۱۷۷	شرح حال و آثار مؤلف
۱۷۸	الف - جوامع آداب الصوفیه
۱۸۰	ب - درجات المعاملات
۱۸۲	ج - عیوب النفس و مداواتها
۱۸۵	۴. الاشارات و التنبيهات (نمط ۹، مقامات العارفين)
۱۸۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۸۶	۲. نسخه ها و چاپ ها
۱۸۶	۳. آثار وابسته
۱۸۶	۴. گستره موضوعات

۱۸۷	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۸۷	۶. روش کتاب
۱۸۸	۷. ادبیات کتاب
۱۸۸	۸. ارزیابی نهایی
۱۸۹	۵. رساله قشیریه
۱۸۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۸۹	۲. نسخه ها و چاپ ها
۱۹۰	۳. آثار وابسته
۱۹۰	۴. گستره موضوعات
۱۹۰	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۱۹۳	۶. روش کتاب
۱۹۳	۷. ادبیات کتاب
۱۹۳	۸. ارزیابی نهایی
۱۹۵	۶. منازل السائرین
۱۹۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۱۹۶	۲. نسخه ها و چاپ ها
۱۹۶	۳. آثار وابسته
۱۹۸	۴. گستره موضوعات
۱۹۹	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۰۴	۶. روش کتاب
۲۰۴	۷. ادبیات کتاب
۲۰۵	۸. ارزیابی نهایی
۲۰۷	۷. اوصاف الاشراف
۲۰۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۰۷	۲. نسخه ها و چاپ ها
۲۰۸	۳. آثار وابسته
۲۰۸	۴. گستره موضوعات
۲۰۹	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۱۰	۶. روش کتاب
۲۱۱	۷. ادبیات کتاب
۲۱۱	۸. ارزیابی نهایی
۲۱۳	۸. مصباح الانس بین المعقول والمشهود (فصل ۵ مقدمه)
۲۱۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۱۴	۲. نسخه ها و چاپ ها
۲۱۴	۳. آثار وابسته

۲۱۴	۴ و ۵. گستره موضوعات، ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۱۵	۶. روش کتاب
۲۱۷	۷. ادبیات کتاب
۲۱۸	۸. ارزیابی نهایی
۲۱۹	۹. رساله سیر و سلوک
۲۱۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۲۰	۲ و ۳. نسخه ها، چاپ ها و آثار وابسته
۲۲۰	۴. گستره موضوعات
۲۲۰	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۲۵	۶. روش کتاب
۲۲۵	۷. ادبیات کتاب
۲۲۵	۸. ارزیابی نهایی
۲۲۷	۱۰. بحر المعارف
۲۲۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۲۸	۲ و ۳. نسخه ها، چاپ ها و آثار وابسته
۲۲۸	۴. گستره موضوعات
۲۲۹	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۳۳	۶. روش کتاب
۲۳۳	۷. ادبیات کتاب
۲۳۴	۸. ارزیابی نهایی
۲۳۵	۱۱. تحفة الاخوان فی خصائص الفتيان
۲۳۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۳۶	۲. نسخه ها و چاپ ها
۲۳۶	۳. آثار وابسته
۲۳۷	۴. گستره موضوعات
۲۳۸	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۲۳۹	۶. روش کتاب
۲۴۰	۷. ادبیات کتاب
۲۴۱	۸. ارزیابی نهایی
۲۴۳	بحث ویژه: جستاری در اخلاق فتوت و آیین جوانمردی
۲۵۳	فهرست شماری از منابع اخلاق عرفانی
۲۵۵	فصل چهارم: مکتب اخلاق نقلی
۲۵۹	الف) آثار شیعه
۲۵۹	۱. اصول الکافی (جلد ۲)
۲۵۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف

۲۶۰	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۲۶۰	۳. آثار وابسته
۲۶۱	۴. گستره موضوعات
۲۶۲	۵. ساختار کتاب و ترتیب احادیث
۲۶۴	۶. انطباق عنوان‌ها
۲۶۵	۷. درجه اعتبار
۲۶۵	۸. ارزیابی نهایی
۲۶۷	۲. بحار الانوار (مجلدات ۶۴ تا ۷۶)
۲۶۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۶۹	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۲۶۹	۳. آثار وابسته
۲۷۰	۴. گستره موضوعات
۲۷۰	۵. ساختار کتاب و ترتیب احادیث
۲۷۲	۶. انطباق عنوان‌ها
۲۷۲	۷. درجه اعتبار
۲۷۲	۸. ارزیابی نهایی
۲۷۵	معرفی اجمالی مصادر مهم اخلاقی بحار الانوار
۲۷۵	یکم. الزهد
۲۷۶	دوم. المحاسن
۲۷۷	سوم. مصادقة الإخوان
۲۷۷	چهارم. مکارم الاخلاق
۲۷۸	پنجم. غرر الحکم و دُرر الکلم
۲۷۹	ششم. مشکاة الانوار فی غرر الاخبار
۲۸۲	هفتم. تنبيه الخواطر و نزهة النواظر
۲۸۲	هشتم. جامع الاخبار یا معارج اليقين فی اصول الدين
۲۸۳	نهم. ارشاد القلوب
۲۸۴	دهم. اعلام الدين فی صفات المؤمنين
۲۸۵	یازدهم. مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة
۲۸۷	ب) اهل سنت
۲۸۷	۱. شُعَبُ الْاِيْمَان
۲۸۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۸۹	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۲۸۹	۳. آثار وابسته
۲۹۰	۴. گستره موضوعات

۲۹۱	۵. ساختار کتاب و ترتیب احادیث
۲۹۲	۶. انطباق عنوان ها
۲۹۲	۷. درجه اعتبار
۲۹۲	۸. ارزیابی نهایی
۲۹۵	۲. شجرة المعارف والأحوال و صالح الأقوال والأعمال
۲۹۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۲۹۶	۲. نسخه ها و چاپ ها
۲۹۷	۳. آثار وابسته
۲۹۷	۴. گستره موضوعات
۲۹۷	۵. ساختار کتاب و ترتیب احادیث
۳۰۱	۶. انطباق عنوان ها
۳۰۱	۷. درجه اعتبار
۳۰۱	۸. ارزیابی نهایی
۳۰۳	معرفی اجمالی چند اثر دیگر
۳۰۳	یکم. صحیح بخاری
۳۰۴	دوم. صحیح مسلم
۳۰۴	سوم. سنن ترمذی
۳۰۴	چهارم. سنن نسائی
۳۰۵	پنجم. سنن ابی داود
۳۰۵	ششم. سنن ابن ماجه
۳۰۶	هفتم. کتاب الزهد
۳۰۶	هشتم. الأدب المفرد
۳۰۷	نهم. موسوعة رسائل ابن ابی الدنيا
۳۰۸	دهم. مکارم الاخلاق و معالیها و محمود طرائقها
۳۰۸	یازدهم. مساوی الاخلاق و مذمومها و طرائق مکروهها
۳۰۸	دوازدهم. تنبيه الغافلين
۳۰۹	سیزدهم. كنز العمال في سنن الاقوال و الافعال (جلد ۳)
۳۱۱	بحث ویژه: رویکرد دعایی - مناجاتی در اخلاق اسلامی
۳۱۵	عده الداعی و نجاح الساعی
۳۱۷	آثار سید ابن طاووس
۳۱۹	فهرست شماری از منابع اخلاق دعایی - مناجاتی
۳۲۱	فهرست شماری از شرح نگاری ها
۳۲۳	فهرست شماری از کتاب های آداب اسلامی
۳۲۵	فهرست شماری از منابع اخلاق نقلی

۳۲۷	فصل پنجم: مکتب اخلاق تلفیقی
۳۲۹	۱. الرعاية لحقوق الله
۳۲۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۳۰	۲ و ۳. نسخه‌ها و چاپ‌ها، آثار وابسته
۳۳۱	۴. گستره موضوعات
۳۳۱	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۳۳۴	۶. روش کتاب
۳۳۵	۷. ادبیات کتاب
۳۳۵	۸. ارزیابی نهایی
۳۳۷	۲. ادب الدنيا والدين
۳۳۷	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۳۹	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۳۳۹	۳. آثار وابسته
۳۴۰	۴. گستره موضوعات
۳۴۱	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۳۴۵	۶. روش کتاب
۳۴۶	۷. ادبیات کتاب
۳۴۶	۸. ارزیابی نهایی
۳۴۹	۳. الذریعة إلى مکارم الشریعة
۳۴۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۵۱	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۳۵۲	۳. آثار وابسته
۳۵۲	۴. گستره موضوعات
۳۵۳	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۳۵۹	۶. روش کتاب
۳۶۰	۷. ادبیات کتاب
۳۶۱	۸. ارزیابی نهایی
۳۶۲	۴. إحياء علوم الدين
۳۶۳	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۶۴	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۳۶۴	۳. آثار وابسته
۳۷۰	۴ و ۵. گستره موضوعات، ساختار کتاب و گزارش محتوا
۳۷۵	۶. روش کتاب
۳۷۹	۷. ادبیات کتاب

۳۸۰	۸. ارزیابی نهایی
۳۸۳	مروری اجمالی بر دو اثر اخلاقی دیگر از غزالی
۳۸۳	یکم. میزان العمل
۳۸۶	دوم. منهاج العابدین إلى جنة رب العالمين
۳۸۹	۵. الحقایق فی محاسن الاخلاق
۳۸۹	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۹۰	۲ و ۳. نسخه‌ها، چاپ‌ها و آثار وابسته
۳۹۰	۴. گستره موضوعات
۳۹۱	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۳۹۲	۶. روش کتاب
۳۹۳	۷. ادبیات کتاب
۳۹۳	۸. ارزیابی نهایی
۳۹۵	۶. جامع السعادات
۳۹۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۳۹۵	۲. نسخه‌ها و چاپ‌ها
۳۹۶	۳. آثار وابسته
۳۹۶	۴. گستره موضوعات
۳۹۷	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۴۰۱	۶. روش کتاب
۴۰۲	۷. ادبیات کتاب
۴۰۲	۸. ارزیابی نهایی
۴۰۵	۷. الاخلاق
۴۰۵	۱. شرح حال و آثار مؤلف
۴۰۶	۲ و ۳. نسخه‌ها، چاپ‌ها و آثار وابسته
۴۰۶	۴. گستره موضوعات
۴۰۶	۵. ساختار کتاب و گزارش محتوا
۴۰۷	۶. روش کتاب
۴۰۷	۷. ادبیات کتاب
۴۰۸	۸. ارزیابی نهایی
۴۰۹	فهرست شماری از منابع اخلاق تفسیقی
۴۱۱	فهرست شماری از منابع اخلاق دانشوری
۴۱۳	فهرست شماری از منابع اخلاق پادشاهی و دولتمردی
۴۱۵	فهرست شماری از اندرزنامه‌ها و دستورالعمل‌ها
۴۱۹	کتاب نامه
۴۳۱	نمایه

سخنی با خواننده

علوم اسلامی، آنگاه مسیر رشد و تعالی را طی خواهد کرد که با تکیه بر سنت‌ها و موارث علمی، به افق‌های ناگشوده و مسافت‌های طی نشده چشم بدوزد. بی‌شک در حوزه علوم انسانی و دینی، گسستن آگاهانه یا ناآگاهانه یک دانش از پیشینه تاریخی و بسترهای فرهنگی خود، به پهنه نوآوری و حرکت رو به جلو، به معنای محرومیت از ظرفیت‌های بالای آن سنت علمی خواهد بود.

دو رویکرد سقیم و خطرناک در پژوهش‌های فرهنگی و تحقیقات دینی ما عبارتند از: واپس‌گرایی و نوپرستی؛ عده‌ای تمام علم را نزد سلف می‌دانند و شرط دانایی را صرفاً وقوف هر چه بیشتر بر دقایق و ظرایف سخنان نیاکان علمی خود می‌پندارند و نوآوری را بدعت علمی می‌شمارند؛ در مقابل، عده‌ای توجه به پیشینه علمی و آرای پیش‌گامان و مؤسسان یک علم را کهنه‌پرستی و ارتجاع می‌انگارند و حق و حقیقت را بهره‌نواندیشی و آرای جدید و بی‌سابقه می‌دانند. پرواضح است که هر دوی این نگاه‌ها جزم‌اندیشانه و افراطی است. در واقع، هر یک از این دو رویکرد غیرمنطقی، ریشه در یک اخلاق علمی بیمار دارد: سنت‌پرستان به کوتاه‌نظری و خودکم‌بینی مبتلایند و سنت‌ستیزان به غرور و خودستایی علمی، عقلانیت و مدیریت دانش اقتضا می‌کند که جریان پژوهش از هیچ ظرفیتی، برای تقویت و گسترش علم، محروم نشود، برای این منظور لازم است که در پرونده علمی هر مسئله، و نیز در سطح کلان یک علم سه مرحله اساسی بازشناسی، بازنگری و بازسازی مطرح گردد.

در مرحله نخست، شناخت میراث علمی بر جای مانده از اندیشوران گذشته، در دستور کار قرار می‌گیرد؛ در مرحله دوم، بررسی و داوری درباره روش کار و محصولات علمی ایشان و برجسته‌سازی نقاط ضعف و قوت، وجهه همت خواهد بود، در مرحله سوم هم با دست‌مایه قرار دادن نتایج واصله و تکیه بر نقاط قوت آثار و آرای پیشین، سعی در آسیب‌زدایی و تقویت نقاط ضعف و پر کردن خلأهای علمی می‌شود.

حال که پس از مدت‌ها کم‌توجهی به دانش اخلاق و در نتیجه عقب‌ماندگی علمی در این حوزه معرفتی، ضرورت اهتمام جدی و توجه ویژه به عرصه اخلاق پژوهی بر همه متولیان فرهنگ و مدیران

تغییرات شتابنده ساختار جوامع و پیچیدگی‌های فزاینده شبکه‌های روابط اجتماعی، بسیاری از رفتارهای چند بُعدی را به راحتی در قالب کنش‌های پهنجار یا ناپهنجار طبقه‌بندی کرد.

از سویی انسان موجودی است که «ارزش دآوری» پایه بسیاری از تصمیمات او را تشکیل می‌دهد و طبیعتاً این ارزش دآوری‌ها در داخل یک دستگاه فکری با سنجه‌های اخلاقی تعریف شده، صورت می‌پذیرد. نقش تعیین‌کننده سنجه‌های اخلاقی در سوگیری کلان رفتارها، بشر را به اندیشه پالایش، ژرف‌کاوی و بازشناخت مفاهیم اخلاقی و تدوین و بازنگری در موازن اخلاقی و بازخوانی انگاره‌های عام انسان‌شناختی و ادار ساخته است.

در ساحت ترابط دین و اخلاق، خواه و ناخواه با این واقعیت روبه‌رویم که اتقان نظام اخلاقی هر دین، یکی از معیارهای حقانیت و برتری در مطالعات تطبیقی بین‌الادیان به‌شمار می‌رود. هم‌چنان که تبیین مدلل نظام اخلاقی یک دین، می‌تواند نقش بی‌بدیلی در کامیابی متولیان رسمی دین، در انجام وظیفه تربیت دینی و جهت‌بخشی معنوی به رفتار جامعه متدینان، بازی کند.

حقیقت این است که پیشینه پژوهش‌های نظری در حوزه اخلاق اسلامی در مقایسه با دانش‌هایی چون: فقه، تفسیر، حدیث، کلام و حتی فلسفه، بسی کم‌برگ و بارتر است و با کمال تأسف و وضعیت کنونی آن هم به مراتب از برخی مقاطع گذشته نیز کم‌مایه‌تر و کم‌رونق‌تر است. این در حالی است که جهان معاصر، تشنه پیام معنوی تشیع و چشم به راه دست آورد رهایی بخش انفجار نور - انقلاب اسلامی - است.

بر پایه آن چه گذشت، امروزه حرکتی حساب‌شده و جدی و عزمی همگانی برای سامان‌دهی و تعمیق مطالعات اخلاق و تربیت اسلامی، ضروری است. بی‌گمان این حرکت نیازمند راهبرد عملی توجیه‌پذیر و برنامه‌ریزی پژوهشی متناسب است. پیش‌نیاز چنین حرکت خطیر و اقدام سترگی، آشنایی با میراث اندیشوران مسلمان در حوزه اخلاق پژوهی و تسلط کافی بر منابع، شیوه‌های پژوهش و سازه‌های فکری ایشان است.

اثری که پیش‌رو دارید، گام کوچکی در معرفی مکتب‌های چهارگانه اخلاق اسلامی و بازشناسی و بازخوانی آثار برجسته آنها به‌شمار می‌رود. تعریف و مشخصات تفصیلی این مکتب‌ها را در فصل اول همین اثر خواهید خواند.

ده نکته مهم برای استفاده بهینه از کتاب

پیش از مطالعه این اثر توجه به نکته های زیر ضروری است:

۱. این کتاب در پنج فصل تدوین شده است:

فصل اول به معرفی و مقایسه مکاتب اخلاقی، فلسفی، عرفانی، نقلی و تلفیقی و بیان ویژگی های هر یک از آنها پرداخته است.

فصل دوم عهده دار معرفی تفصیلی آثار برجسته مکتب اخلاق فلسفی در هشت عنوان است و در پایان آن، فهرست تعداد دیگری از آثار این مکتب نام برده شده است.

فصل سوم شامل معرفی تفصیلی آثار قابل توجه مکتب اخلاق عرفانی در یازده عنوان است که در انتهای این فصل نیز نام تعداد دیگری از آثار اخلاق عرفانی آمده است. این فصل، هم چنین مشتمل بر یک بحث ویژه با عنوان «اخلاق فتوت و آیین جوانمردی» است که طی آن خاستگاه تاریخی-اجتماعی، مبانی، آموزه ها، آداب و آثار این رویکرد بیان شده است، کتاب شناسی یکی از آثار متعلق به این رویکرد نیز به تفصیل در همین فصل آمده است.

فصل چهارم عهده دار معرفی آثار اخلاق نقلی است که به تفکیک ابتدا به شکل مبسوط دو اثر از شیعه و دو اثر از اهل سنت بازخوانی شده، سپس یازده اثر از شیعه و سیزده اثر از اهل سنت به اختصار توصیف شده است. در پایان این فصل به پیوست، بحثی ویژه با عنوان «رویکرد دعایی-مناجاتی» ارائه شده و نهایتاً فهرستی از کتاب های آداب اسلامی، فهرستی از شرح نگاری ها و فهرستی از منابع اخلاق نقلی آمده است.

مراد از شرح نگاری ها آناری است که همت خود را به شرح و تفسیر احادیث اخلاقی معطوف داشته و در صدد تبیین متن روایات، به تجزیه و تحلیل مباحث اخلاقی آنها پرداخته است و مراد از کتاب های آداب اسلامی آناری است که به ارائه الگوها و قالب های خاص رفتاری از لسان سنت اسلامی پرداخته و توضیح داده اند که رعایت چه آدابی در هنگام غذا خوردن، خوابیدن، مسافرت، خرید و فروش و... می تواند بسترساز رشد فضایل اخلاقی گردد و فرد مؤمن را به حیات طیبه برساند.

فصل پنجم نیز به معرفی مهم ترین آثار مکتب تلفیقی در اخلاق اسلامی اختصاص دارد. در این میان هفت اثر به شکل مبسوط و دو اثر به اجمال توصیف شده است و در آخر نیز فهرست شماری از

۷. بازخوانی تفصیلی کتاب‌ها در هشت محور صورت گرفته است که اکنون به اختصار می‌آوریم؛ البته دو محور ششم و هفتم در کتاب‌شناسی مکتب نقلی با تغییری توأم است که در انتها بیان خواهد شد:

یکم. ذیل عنوان «شرح حال و آثار مؤلف» مختصری از حیات علمی-اجتماعی صاحب اثر درج شده، آنگاه فهرستی از همه آثار اخلاقی وی (در صورت وجود) ارائه می‌گردد، اما از سایر آثار مؤلف در شاخه‌های دیگر علوم به ذکر یکی-دو اثر از مهم‌ترین‌ها اکتفا شده است.

دوم. در بخش «نسخه‌ها و چاپ‌ها» در حد امکان مهم‌ترین نسخه‌های خطی و برترین چاپ‌های آن اثر به‌ویژه چاپ‌های تحقیق شده معرفی شده است.

سوم. محور «آثار وابسته» مشتمل بر آثاری مانند ترجمه‌ها، شرح‌ها، نقدها، تعلیقه‌ها، تلخیص‌ها، گزیده‌ها، فهرست‌ها و سایر آثاری است که با نظر به اثر اصلی نگاشته شده است.^۱

طبیعی است فراوانی شمار آثار وابسته یک کتاب، نشان از اقبال تاریخی اندیشوران و فرهیختگان به آن کتاب دارد و موقعیت ممتاز آن اثر را در نقش‌آفرینی، تأثیرگذاری و جریان‌سازی علمی نمایان‌تر می‌سازد. به همین جهت ذیل همین عنوان در موارد لازم به جایگاه تاریخی کتاب و تأثیر و تأثر متقابل آن با آثار اخلاقی دیگر اشاره شده و نقش این کتاب در جریان تاریخی علم، بررسی شده است.

چهارم. در محور «گستره موضوعات» سرفصل‌های اخلاقی کتاب مورد توجه قرار گرفته و گفته شده که آیا این عناوین، همه گستره علم اخلاق را پوشش داده یا خیر؟ گستره علم اخلاق (اخلاق هنجاری اسلامی) مشتمل بر حوزه‌های اخلاق بندگی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق خانواده است.^۲

۱. نام کتاب‌هایی که ذیل این عنوان معرفی شده، در فهرست‌های پایان فصل‌ها نیامده است.

۲. خانواده محل تلاق فرد و اجتماع و مهم‌ترین کانون رشد اخلاق انسان است و نیز بستر پیدایش روابط منحصر به فردی مانند همسری، فرزندی، پدری و مادری است که هر یک، اخلاقیات ویژه خود را تولید و مطالبه می‌کند. خانواده کارکرد منحصر به فردی در شکل‌گیری شاکله اخلاقی فرد دارد که جدا از شئون فرد و روابط وی با دیگر عناصر اجتماعی است. به همین جهت در این نوشتار به پیروی از حکای سلف که مباحث «تدبیر منزل» را از حوزه مطالعات «اخلاق فردی» و «سیاست مدن» جدا می‌انگاشتند اخلاق خانواده از اخلاق فردی و اجتماعی تفکیک و به صورت مستقل ذکر شده است.

مراد از اخلاق بندگی، فضایل و رذایل مانند ایمان، تعبد، خوف و توکل است که مربوط به رابطه انسان و خداست. منظور از اخلاق فردی، فضایل و رذایل مربوط به حیات فردی انسان‌ها است و انسان را فارغ از رابطه با غیر در نظر می‌گیرد. مانند فضیلت‌های صبر، حکمت و حزم و رذیلت‌های پرخوری، شتاب زدگی و سفاقت. مراد از اخلاق اجتماعی، فضایل و رذایل ناظر به رابطه فرد با سایر انسان‌ها است؛ مانند عدل و احسان یا حسد و فخر فروشی، و مراد از اخلاق خانواده ارزش‌ها و احکام اخلاقی (نه الزاماً فضایل اخلاقی اختصاصی) مربوط به حوزه روابط خانوادگی است.

اظهار نظر درباره گستره موضوعات یک کتاب به پژوهش گر کمک می‌کند تا تصویر روشن‌تری از محتوای آن داشته و میزان بهره‌وری خود از تماس با بخش‌های مختلف کتاب را افزایش دهد.

پنجم. محور «ساختار کتاب و گزارش مباحث» حاوی خلاصه‌ای از محتوای کتاب است. هم‌چنین در این بخش تلاش شده توصیف‌گویی از منطق حاکم بر چینش مباحث و انسجام میان سرفصل‌های کتاب ذکر شود و سپس به ارزیابی و تجزیه و تحلیل آن پیوندها اشاره گردد. در ضمن حجم اختصاص یافته به بخش‌های مختلف کتاب (تراکم و پراکندگی و فراوانی نسبی مباحث) بررسی شده است. این مقایسه، گویای میزان اعتنای مؤلف به سرفصل‌های مختلف علم اخلاق است و حساسیت‌های دستگاه فکری او را روشن می‌سازد.

ششم. محور بعدی به «روش کتاب» اختصاص دارد. هرچند صرف ذکر هر کتاب در شمار آثار مکتب اخلاقی خاص، غیرمستقیم به روش کلی مؤلف در آن کتاب نیز اشاره دارد و مشخص می‌سازد که روش وی فلسفی، عرفانی، نقلی و یا تلفیقی بوده، اما معلوم نمی‌دارد که مختصات روش شناختی، ویژگی‌های منحصر به فرد، زاویه دید، نقطه عزیمت‌ها، آسیب‌شناسی‌ها، قوانین طلایی و فنون تربیتی هر یک از مؤلفان از چه نوع است. لذا در این عنوان کوشش شده تا آن‌جا که می‌توان متن را استنتاج کرد و به کشف مؤلفه‌های روش شناختی اندیشه مؤلف راه برده، شیوه مورد نظر وی به تفصیل بازگو گردد.

هفتم. ذیل محور «ادبیات کتاب» ویژگی‌های قلم مؤلف از قبیل فخامت و استواری علمی،

سلاست و اغلاق، ایجاز و تطویل، صنایع ادبی، اصطلاحات و دستگاه واژگانی و نیز میزان بهره کتاب از شعر و حکایت و تمثیل برای مخاطب تبیین می‌گردد. در این محور به حجم آیات و روایات نیز اشاره شده تا معلوم شود قلم مؤلف چه مقدار تحت تأثیر ادبیات و حیانی یا نظام واژگانی روایی است.

هشتم. محور بایانی مربوط به «ارزیابی نهایی» اثر است. در این بخش حاصل بررسی‌های مختلفی که در هفت محور گذشته درباره کتاب صورت گرفته، یکجا و مختصر عرضه شده و داوری نهایی درباره آن ارائه گردیده است، بنابراین این بخش، حاوی عمده‌ترین نقاط قوت و نقاط ضعف کتاب است.

بدین‌سان مخاطب این کتاب - پژوهش‌گر اخلاق - می‌تواند از رهگذر تأمل در ارزیابی‌های محور هشتم، به طبقه‌بندی و اولویت‌گذاری در سیر مطالعاتی پیشنهادی آثار هریک از مکاتب اخلاقی دست یابد.

۸. آنچه در بیان محورهای کتاب شناسی گفته شد مربوط به کتاب‌شناسی مکتب اخلاق فلسفی، عرفانی و تلفیقی است. اما در معرفی آثار اخلاق نقلی، محورهای ششم و هفتم تغییر یافته است؛ بدین ترتیب که دو عنوان «روش» و «ادبیات کتاب» حذف و دو عنوان «درجه اعتبار» و «انطباق عناوین» اضافه شده است، زیرا نوع آثار منسوب به مکتب اخلاقی نقلی، به نقل روایات اکتفا می‌کنند و هیچ توضیح یا تفسیری برای مأثورات نقل شده ارائه نمی‌کنند. تنها کاری که مؤلف بر عهده گرفته مرتب‌سازی و سازمان‌دهی روایات و نیز عنوان‌گذاری ابواب و فصول است. از این‌رو ادبیات کتاب، نه اثر خامه مصنف که تعبیر و انشای معصوم علیه السلام است. پس سخن گفتن از ادبیات کتاب بی‌هوده است، نقل صرف روایات نیز نکته‌ای روش‌شناختی در بر ندارد تا به بازکاوی روش کتاب پرداخته شود. اما میزان دقت عناوینی که مؤلف برای ابواب کتاب برگزیده و احادیث را ذیل آنها طبقه‌بندی کرده باید بررسی شود، که این مهم در محور «انطباق عناوین» پی‌جویی شده است.

در محور «درجه اعتبار» نیز میزان اعتبار خود کتاب - و نه روایات درون آن - ارزیابی و ارزش و جایگاه آن در میان تراث روایی بیان شده است.

۹. آثار مشتمل بر روایات اخلاقی دو قسمتند: دسته اول آثاری مثل مصادقة الاخوان شیخ

صدوق و مشکاة الانوار طبرسی در تراث روایی شیعه و شجرة المعارف و الاحوال عزین عبدالسلام و رسائل ابن ابی الدینا در تراث روایی اهل سنت که به گردآوری خصوص روایات - و احیاناً آیات - اخلاقی اختصاص دارد، و دسته دوم آثاری مثل کافی و بحار الانوار در میان شیعه و صحاح سته و کنز العمال در میان اهل سنت که در آنها جمع آوری روایات در موضوعات مختلف مد نظر بوده و از جمله به روایات اخلاقی نیز پرداخته است. راز پرداختن به کتاب های روایی عامی مانند کافی و بحار الانوار در این کتاب شناسی اختصاصی اخلاق در این است که عنوان «مکتب» همان گونه که در مقایسه مکاتب اخلاقی توضیح داده خواهد شد - تنها به معنایی خاص قابل اطلاق بر «آثار روایی اخلاق» است؛ زیرا تلاشی که دانشمندان علم حدیث در این زمینه انجام داده اند به جمع آوری، تبویب و عنوان گذاری احادیث اخلاقی منحصر می شود. اگر با توسع در اطلاق عنوان «مکتب»، این آثار را ارائه دهند «مکتب نقلی اخلاق اسلامی» بدانیم، آن گاه این مقدار تفاوت (میان دسته اول و دسته دوم پیش گفته)، در اصل تعلق این کتاب ها به رویکرد اخلاق نقلی تفاوتی ایجاد نمی کند. بنابراین ابواب اخلاق کتاب کافی به اندازه کتاب مشکاة الانوار بلکه بسیار بیشتر از آن در ارائه اخلاق نقلی (جمع آوری روایات، تبویب و عنوان گذاری آنها) موفق می نماید، گرچه به عنوان یک متن اخلاق روایی مستقل شناخته نمی شوند. آنچه در این کتاب شناسی از آثار شیعه به تفصیل معرفی شده است بخش هایی از کتاب کافی و بحار الانوار است که مشتمل بر عناوین اخلاقی است. کتاب کافی به جهت اعتبار و اتقان متن، مهم ترین اثر روایی شیعه و کتاب بحار الانوار نیز جامع ترین مجموعه حدیث امامیه به شمار می رود. در معرفی اجمالی آثار روایی اهل سنت نیز کتاب های عامی مانند صحاح سته و کنز العمال نیز همین خصوصیت را دارند.

۱۰. در این اثر از کتاب هایی که دانشمندان معاصر در حوزه دانش اخلاق پدید آورده اند یادی به میان نیامده و تنها به میراث بر جای مانده از اعصار پیشین بسنده شده است.

به جاست حسن عنایت همه اساتید و بزرگانی را که در آماده سازی محتوا و تنظیم نهایی این اثر ما را یاری داده و با راهنمایی ها و نقد و بررسی های ارزشمند خود بهره مندمان ساخته اند، ارج نهیم و از ساحت ربوبی توفیق روز افزونشان را طلب کنیم.

به آن امید که این ناچیز در سایه سار کرامت امام منتظر (عج) به شجرة طیبه ای پرثمر بدل گردد و در گسترش فرهنگ اخلاق اسلامی مؤثر افتد.